

**Петро ФРИЗ,**

*orcid.org/0000-0002-5950-6239*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *petrfryz@gmail.com*

## ЕТНОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ

Стаття присвячена дослідженню хореографічної культури лемків як складової культурної спадщини українців у взаємодії з польською, угорською, молдавською, румунською та іншими культурами. Для визначення етнокультурних рис лемківської хореографії досягнення автором було використано метод порівняльно-історичного аналізу. Сучасна хореографічна культура лемків представлена як унікальне явище порубіжних полікультурних взаємовпливів.

У контексті дослідження виокремлено етнокультурні детермінанти традиційної народної хореографії, які знайшли відображення як в давній, так і в сучасній культурі лемків, носії якої живуть у різних країнах світу, бережуть духовну спадщину своїх предків; проаналізовано політичні та соціокультурні аспекти формування етнографічної групи лемків із самобутніми і неповторними традиціями у духовному житті, матеріальній культурі, господарстві, ужитковому мистецтві та фольклорі; охарактеризовано особливий тип лемківської ментальності, закритий до «новинки», якому властивий традиціоналізм і міцна прив'язаність до своїх «світів»; розглянуто ізоляціонізм лемківської культури як результат соціально-правових та економічних умов життя лемківського народу. Виявлено зовнішні фактори, які впливали на спосіб самоідентифікації лемків: зміна державних центрів, які були як етнічно так і культурно чужими для лемківської спільноти, відсутність узгодженої асиміляційної політики, відсторонення від національно-державного процесу націотворення.

Новизною статті є розгляд соціокультурних передумов становлення хореографії лемків як багатofункціонального, багатoproфільного та багатopівневого феномену інтегративного типу; визначення етнокультурних та ціннісно-орієнтаційних напрямів розвитку сучасної сценічної хореографії лемків. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні взаємозв'язку соціально-культурних, психологічних та культурологічних аспектів розвитку хореографії лемків на національному та регіональному рівнях.

**Ключові слова:** Лемківщина, лемківська хореографічна культура, етнокультурні детермінанти, локальна лексика.

**Petro FRYZ,**

*orcid.org/0000-0002-5950-6239*

PhD of Art Studies,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Fine Arts

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *petrfryz@gmail.com*

## ETHNO-CULTURAL DIMENSIONS OF THE LEMKI CHOREOGRAPHIC CULTURE

The article is devoted to the study of Lemko choreographic culture as a component of the cultural heritage of Ukrainians in interaction with Polish, Hungarian, Moldavian, Romanian and other cultures. To achieve the goal, the author used the method of comparative-historical analysis to determine the socio-cultural dimensions of Lemki choreography. The modern Lemko choreographic culture is presented as a unique phenomenon of cross-border multicultural interactions.

In the context of the study, the ethnocultural determinants of traditional folk choreography have been singled out, which are reflected both in the ancient and in the modern culture of the Lemkos and whose members live in different countries of the world and preserve the spiritual heritage of their ancestors; the political and sociocultural aspects of the formation of the Lemko ethnographic group with original and unique traditions in spiritual life, material culture, economy, applied art and folklore are analyzed; a special type of Lemki mentality closed to "novelty" has been characterized, which is described by traditionalism and a strong attachment to its "worlds"; the isolationism of the Lemki culture as a result of the socio-legal and economic conditions of life of the Lemki people has been considered. The external factors that influenced the way of self-identification of the Lemkos were identified: the change of state centers, which were both ethnically and culturally foreign to the Lemko community, the absence of an agreed assimilation policy, exclusion

*from the nation-state process of nation-building. It is explained that the Lemki dance is distinguished from the general Ukrainian choreographic culture not only by its dance vocabulary, but also by the nature of its performance, genre and repertoire features.*

**Key words:** *Lemkivshchyna, Lemkiv choreographic culture, ethno-cultural determinants, local vocabulary.*

**Постановка проблеми.** Лемківський народний танець – високохудожнє надбання української та світової культури, оскільки в ньому відбився яскравий талант, своєрідний і неповторний характер лемківського народу. Незважаючи на те, що доля цього народу була непростюю, а історична територія проживання лемків свого часу простягалася зі сходу вздовж річки Ослави на захід Польщі, північний кордон знаходився уздовж півніжжя польських Карпат, південний край охоплював частину Словаччини, культура Лемківщини є багатогранною і характеризується українською автентичністю.

Народний танець Лемківщини переживав неодноразово переломний момент своєї історії. І для того щоб правильно зрозуміти та оцінити сутність та сучасний стан лемківської танцювальної культури, необхідно виокремити соціокультурні детермінанти традиційної народної хореографії, які знайшли відображення як в давній, так і в сучасній культурі лемків, носії якої живуть у різних країнах світу і по сьогоднішній день бережуть духовну спадщину своїх предків.

Ступінь уваги до лемківської хореографічної культури, стан її дослідження залишаються визначальними у розумінні лемківського танцю як культурного явища. Основною, фундаментальною, складовою лемківської хореографії є традиційний народний танець. Попри наявність загальних для різних регіонів України стилістичних особливостей, таких як синкретичність, поліфонічність, імпровізаційність, лемківському танцювальному мистецтву притаманно чимало оригінальних, власне регіональних виконавських манер. Вони виокремлюються із загальної української хореографічної культури не тільки танцювальною лексикою, але й характером виконання, жанровими та репертуарними особливостями.

Для того, щоб проаналізувати лемківську хореографічну культуру, нам довелося простежити особливості побутування лемківського етносу. Як зазначають історики, розвиток лемківського етносу відбувався у тісному зв'язку з динамічною соціально-економічними процесів в Україні, Польщі, Словаччині та інших країнах. Попри наявність визначальних етнокультурних рис, які притаманні всім українським регіонам, Лемківщина характеризується певною регіональною своєрідністю господарського укладу життя, побуту,

матеріальної та духовної культури. У її найвіддаленіших гірських закутках, з якими колись навіть не було сполучення, від дідів-прадідів збереглися народні звичаї, обряди, вірування, культура, у тому числі автентичні пісні й танці. Автентичність культурної спадщини лемків потребує дослідження національних традицій та фольклорних обрядів лемків і має неабияке значення для сучасної науки. Збереження та розвиток танцювальних традицій відбувалися завдяки перенесенню лемківськими хореографічними колективами на сценічні майданчики фольклорних прототипів з використанням різних способів пластичної інтерпретації.

Сучасна лемківська хореографічна культура – це скарб поліетнічної культури України, який живиться глибинними традиціями й поповнюється музично-хореографічними інноваціями, це ціла палітра особливостей, які проявилися як результат адаптаційних та інтеграційних процесів, що мали місце у культурному житті лемків.

Сучасний світ характеризується двома тенденціями. По-перше, це прагнення до уніфікації, глобалізації, стирання відмінностей, пошук спільних, міжкультурних рис. По-друге, дедалі вагомішими стають тенденції, які акцентують на локальності, пошуку традицій, коріння та самобутності невеликих етносів. Тому дослідники зосереджують увагу на вивченні локальної культури, етнічних елементів, наприклад, в одязі чи прикрасах. Зростає інтерес і до локальних хореографічних культур.

**Аналіз досліджень.** Дослідженням лемківської культури свого часу займалися етнографи, фольклористи, історики, філологи: Ф. Колесса, Ю. Тарнович, І. Верхратський, В. Хиляк, І. Бугера та ін. Предметом їхніх зацікавлень були звичаї та традиції лемків, мова та музична культур цієї етнографічної групи. Із сучасних дослідників заслуговують уваги наукові розвідки етнологів, мистецтвознавців: Є. Гайової, О. Фабрики-Процької, Т. Саварин, Я. Полянського.

На сучасному етапі у вітчизняному науковому вимірі, незважаючи на посилення інтересу культурологів та мистецтвознавців до традиційної танцювальної культури українців, специфіка фольклорних танців Лемківщини у контексті традиційної обрядовості, на жаль, не отримала належного ґрунтового висвітлення. Окремі

аспекти означеної проблематики аналізувалися в дослідженнях Р. Гарасимчука, Ю. Скобеля, Б. Стаська.

У контексті нашого дослідження насамперед розглянемо працю культурологічного змісту Т. Саварин про лемківську весільну обрядовість в міжетнічному контексті (Саварин, 2003). Розглядаючи лемківську весільну пісенність як один із найбільш сталих сегментів регіональної етнокультури, дослідниця вказує на те, що пограничне розташування Лемківщини та сусідство з іншими етносами, їх культурні та суспільно-політичні контакти зумовили взаємопроникнення елементів інших культур, зокрема, словацької та польської.

Особливості пісенного лемківського фольклору досліджувала К. Чаплик. У своєму дисертаційному дослідженні «Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період)» вона визначає лемківську народну пісенність як «одну з регіональних складових української національної культури, охоплюють всі сфери життя лемків у другій половині ХХ ст.» (Чаплик, 2010: 8). Як і попередники, К. Чаплик вказує на особливості геополітичного положення лемківського краю, яке «було сприятливим для пограничних впливів сусідніх культур» (Чаплик, 2010). На основі зібраних та опрацьованих польових матеріалів дослідниця узагальнює роль фольклору для лемків в контексті етнонаціональних процесів. «Тісний зв'язок з усною народною творчістю допомагав переселенцям упродовж довгих років черпати сили для протистояння асиміляції та був для лемків потужним каталізатором і фактором самоідентифікації».

О. Фабрика-Процька комплексно досліджує народну музичну творчість лемків Карпатського регіону, пише про історію, творче обличчя мистецького колективу – народної аматорської лемківської хорової капели «Бескид» обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина», яка є оберегом традицій та обрядів лемківської пісенної культури на Прикарпатті. «Інструментальна та народнопісенна творчість є засобом духовного самовираження та самоідентифікації нації у часопросторі», – зазначає дослідниця і конкретизує: «Протягом тривалого часу музичний фольклор функціонує в автентичній формі як органічний елемент сільського побуту, а також як вторинна форма – фольклоризм – у різноманітних інтерпретаціях, у композиторських трансформаціях і сценічній виконавській практиці» (Фабрика-Процька, 2011).

**Метою статті** є виявлення етнокультурних детермінантів хореографічного мистецтва лемків

в контексті розвитку зображально-виражальних форм танцю, хореографічної лексики.

**Виклад основного матеріалу.** Формуючись протягом століть, самобутньо розвиваючись, хореографічне мистецтво лемків увібрало в себе місцеві (локальні) лексичні, структурні композиційні особливості українського народного мистецтва, виробивши при цьому своєрідну манеру і форму виконання. Серед етнографічних груп українців лемки є специфічною групою зі своїми самобутніми і неповторними традиціями у духовному житті, матеріальній культурі, господарстві, ужитковому мистецтві та фольклорі. Коріння самобутності і неповторності лемківської культури сягають культурної спадщини українців у взаємодії з польською, угорською, молдавською, румунською та іншими культурами, створюючи унікальний комплекс порубіжних полікультурних взаємовпливів.

Розвиток лемківського етносу відбувався у тісному зв'язку з динамікою соціально-економічних процесів в Україні, Польщі, Словаччині та ін. країнах. Проте при наявності визначальних етнокультурних рис, властивих українцям, Лемківщина виявляє певну регіональну своєрідність господарського укладу життя, побуту, матеріальної та духовної культури. У її найвіддаленіших гірських закутках, з якими не було цивілізованого сполучення, збереглися народні звичаї, обряди, вірування, які передавались поколіннями.

Як зазначають етнологи, лемки – це група «(...) зі специфічними культурними особливостями, що вказують як на значний вплив сусідніх культур, так і на збереження багатьох архаїчних елементів, втрачених деінде. На півночі лемки вирізнялися низкою особливостей що дозволяло ідентифікувати себе, відрізнити «своїх» від «чужих». Лемки займалися переважно землеробством, розводили кіз, овець і велику рогату худобу. Суворий клімат, неродючий ґрунт, низький рівень агротехніки не давали багатого врожаю. Також працювали в лісі, торгували (Pescuch Mirosław, 2003: 86).

«(...) Духовна культура лемків, їхні вірування, звичаї та обряди вказують на переживання давніх, язичницьких елементів вірування та багаторазове забруднення їх пізнішими впливами східного та західного християнства (Pescuch Mirosław, 2003: 88). Багато старовинних вірувань і звичаїв, пов'язаних із релігійними святами та сімейними торжествами, стали частиною лемківської обрядовості. Цікавим і багатим є фольклор лемків, особливо пісні: ліричні, обрядові, історичні, емігрантські, солдатські, балади. Лемківщина зазнала впливу західнослов'янських культур. Результатом такого впливу стало формування особливого типу

ментальності, який характеризувався традиційністю і міцною прив'язаністю до своїх «світів». Ізоляціонізм лемківського етносу (як територіальний, так і свідомий) «був результатом як екологічних умов, так і соціально-правового та економічного становища сільського населення. Він мав характер просторово-географічної ізоляції ( мешканці села були замкнуті у власних кордонах із малою просторовою мобільністю), вертикальної ізоляції в сенсі фактичного відокремлення (сільського) населення від вищих класів та участі в елітарній культурі. Початки формування лемківської групової ідентичності пов'язані із сусідством і міжнаціональними контактами лемків (група «своїх») і поляків (група «чужих»). Належність лемків до східного культурного кола відрізняла їх від сусідніх поляків. Тому релігія та мова були тими елементами культурної ідентифікації, які визначили окремішність лемків та становили основний критерій поділу їхнього світу на «свої» та «чужі».

Процес формування національної свідомості лемків відбувався характерним для пограниччя способом. На Лемківщині перетиналися впливи та асиміляторські прагнення Росії, Польщі та Австрії. Проте вирішальний вплив мала ситуація у національному русі русинів у Галичині. Діяльність «Руської трійці» – товариства, заснованого Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем – започаткувала просвітницький рух серед галицьких русинів. Спочатку він не був єдиним і його погляди розвивалися як під впливом зовнішніх умов (політики політичного центру, геополітичних систем), так і внутрішніх дискусій і суперечок про приналежність до національної групи. У цей перший період пробудження національної свідомості мовний фактор був надзвичайно важливим.

До зовнішніх факторів, які впливали на спосіб самоідентифікації лемків, належить також багаторазова зміна державних центрів, які були як етнічно так і культурно чужими для лемківської спільноти. Постійні зміни національності, відсутність узгодженої асиміляційної політики призводили до того, що група з ще несформованою національною свідомістю не була включена в національно-державний процес націотворення, що перешкоджало її асиміляції.

Розвиток лемківського етносу відбувався у тісному зв'язку з динамікою соціально-економічних процесів в Україні, Польщі, Словаччині та ін. країнах. Проте при наявності визначальних етнокультурних рис, властивих українцям, Лемківщина виявляє певну регіональну своєрідність

господарського укладу життя, побуту, матеріальної та духовної культури. У її найвіддаленіших гірських закутках з якими не було цивілізованого сполучення, в найбільшій мірі збереглися передавані від дідів-прадідів народні звичаї, обряди, вірування, набута віками культура, у тому числі автентичні пісні й танці. Дослідження національних традицій та фольклорних обрядів лемків має велике значення для сучасної науки та практики. Збереження та розвиток танцювальних національних традицій відбувається за допомогою перенесення на сценічні майданчики хореографічними колективами фольклорних прототипів з використанням різних способів пластичної інтерпретації. У побуті народ танцює не для глядача, а для себе. Якщо танець перенести на сцену в цьому вигляді, одразу виявиться брехня... Танець для глядача не може бути копією побутового танцю.

Після тривалого переховування, спроб знищення та гомогенізації лемки вийшли з тіні та з подвоєною силою борються за своє місце. Це відбувається переважно у сфері культури – своєрідний вияв лемківського життя. Це посилює відчуття ідентичності та міжгрупових зв'язків. Організуються культурні заходи, з яких найвідомішою є «Ватра» в Ждині біля Горлиць (перша Ватра відбулася 1983 р.). Інші: «Ватра на czużni» (за кордоном) – у Сілезії, «Від Русала до Яна» в Зиндранові і кілька інших. Лемківська культура нині є одним із факторів інтеграції всередині групи лемківської спільноти, яка зараз проживає в Низьких Бескидах. Найважливішим, дуже значущим його елементом слід вважати лемківські звичаї та звичаї, як символічну поведінку, що виражає певну цінність. Ця поведінка, пов'язана з цінностями, які сповідує етнос і які передаються з покоління в покоління, становить культурну ідентичність групи. Як стверджує відома мистецтвознавець І. Бермес, цей фестиваль лемківської культури «засвідчує прагнення представників субетносу продемонструвати світові неповторні мову (говірку), пісні, танці, інституціоналізуватися як етнічна група, котра прагне підтримувати власні традиції» (Бермес, 2018: 101–102).

«Лемківська ватра» об'єднує лемків із усього світу, які прагнуть плекати рідну пісню, звичаї та традиції, глибше пізнати різнобарвний світ лемківської культури. Кожен фестиваль супроводжується низкою запланованих концертних заходів, програми яких включають виступи вокально-хорових, хореографічних, інструментальних колективів, солістів. На таких фестивалях лемки представляють традиційну народну культуру, що була детермінована внаслідок непростого істо-

ричного шляху розвитку, складних соціальних обставин життєдіяльності лемківського субетносу, визначена його світовідчуттям, побутом, звичаями у світовому фольклорному просторі. Таке повернення до вшанування локальних традицій є актуальним в наш час, оскільки сприяє процесам регенерації й оновлення сакраментальної культури лемків. Це надто складне завдання постає і перед сучасними дослідниками українського фольклору, представниками лемківської культури, які прагнуть зберегти та реконструювати автентичні фольклорні взірці, особливості їхньої стилістики й унікальності в умовах сцени.

Сучасні тенденції збереження лемківської культурної спадщини характеризуються збереженням і популяризацією автентичного фольклору, а також достойним представленням мистецьких творів, представлених аматорами в музичному, хореографічному задумах із наданням пріоритету фольклорному першоджерелу. Водночас на фестивалі представлені твори, які є зразками «фольклоризму чи вторинного секундарного фольклоризму» – це «композиторські опрацювання лемківських народних пісень, авторські аранжування інструментальних мелодій, хореографічні постановки тощо» (Фабрика-Процька, 2011: 371).

Хореографічні постановки на локальному матеріалі утворюють самобутність етносу, але одночасно мають певні труднощі. Перша з труднощів пов'язана не лише з необхідністю вивчення життя локального етносу, а й умінням відібрати в ньому те суттєве, що становить його справжню особливість. Окрім цього, перед хореографом постає завдання – виявити і втілити особливості етносу, які зможуть бути образно виражені музично-пластичною мовою танцю.

Особливість лемківської традиційної народної хореографічної культури танців пояснюється використанням елементів словацьких, угорських та польських танців. Як стверджує А. Тимчула,

зі словацьких народних танців лемки запозичили «легке виконання рухів по колу в дводольному та тридольному ритмах; сильні згинання ніг та корпусу танцюристами; часте застосування рухів по колу «польки» та «вальсу» є характерною особливістю лемківських танців (Тимчула, 2017: 177). З угорських народних танців, на його думку, перейняті «повороти тулубу ліворуч, праворуч, двоскладова побудова танцю з дводольними й тридольними ритмами в повільному та швидкому темпах; з тридольним пунктированим (акцент перенесений на слабку долю) та синкопованим ритмом». Від польської народної хореографії «лемки запозичили виконання танцюристами будь-якої пісні: музиканти починають грати, а хлопець із дівчиною танцюють у колі під акомпанемент».

**Висновки.** Підсумовуючи, можна висловити думку, що сучасна лемківська танцювальна культура – це скарб культури України, який живиться глибинними традиціями й поповнюється музично-хореографічними інноваціями, це ціла палітра особливостей, що виявляються в результаті адаптаційних та інтеграційних процесів у культурному житті лемків. Формуючись протягом століть, самобутньо розвиваючись, хореографічне мистецтво лемків увібрало в себе місцеві (локальні) лексичні, структурні композиційні особливості, виробивши при цьому своєрідну манеру і форму виконання. Коріння самобутності і неповторності лемківської культури сягають культурної спадщини українців у взаємодії з польською, угорською, молдавською, румунською та іншими культурами, створюючи унікальний комплекс порубіжних полікультурних взаємовпливів. Збереження та розвиток танцювальних національних традицій відбувається за допомогою перенесення на сценічні майданчики хореографічними колективами фольклорних прототипів з використанням різних способів пластичної інтерпретації.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бермес І. Фестиваль «Лемківська ватра» в Ждині в історії та культурі субетносу. Вісник НАКККіМ. 2018. № 1. С. 101–105.
2. Pecuch Mirosław. Kultura tradycyjna w życiu Łemków z północnej części województwa lubuskiego. Rocznik Lubuski. T. 26, cz. 1 (2000). S. 85–105.
3. Саварин Т.В. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2003. 21 с.
4. Тимчула А. Традиційна народна хореографія лемків в контексті весільної обрядовості. Культура і сучасність. 2017. № 2. С. 175–182.
5. Фабрика-Процька О. Р. Трансформація лемківської традиційної культури в Україні II пол. XX – поч. XXI ст. Музикознавчі студії інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної академії України імені П.І.Чайковського. Вип.7. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 369–374.
6. Чаплик К.М. Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2010. 23 с.

## REFERENCES

1. Bermes I. (2018). Festyval "Lemkivska vatra" v Zhdyni v istorii ta kulturi subetnosu. [Festyval "Lemkivska vatra" in Zhdynia in history and culture]. *Visnyk NAKKKiM*. № 1. 101–105. [in Ukrainian].
2. Pecuch Mirosław (2000). *Kultura tradycyjna w życiu Łemków z północnej części województwa lubuskiego*. [Traditional culture in the life of the Lemkos from the northern part of the Lubuskie region.] *Rocznik Lubuski*. T. 26, cz. 1. S. 85–105. [in Polish].
3. Savaryn T.V. (2003). *Lemkivski vesilni obriadovi pisni v mizhetnichnomu konteksti: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk* [Lemko wedding ritual songs in an interethnic context]. Lviv. 21 s. [in Ukrainian].
4. Tymchula A. (2017). *Tradyciina narodna khoreohrafiia lemkiiv v konteksti vesilnoi obriadovosti*. [Traditional Lemko folk choreography in the context of wedding ceremonies] *Kultura i suchasnist*. № 2. S. 175–182. [in Ukrainian].
5. Fabryka-Protska O. R. (2011). *Transformatsiia lemkiivskoi tradyciinoi kultury v Ukraini II pol. XX – poch. XXI*. [The Transformation of Lemko Traditional Culture in Ukraine in the Second Half of the Twentieth and Early Twenty-First Centuries]. *Muzykoznavchi studii instytutu mystetstv Volynskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky ta Natsionalnoi akademii Ukrainy imeni P.I.Chaikovskoho*. Vyp. 7. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. S. 369–374. [in Ukrainian].
6. Chaplyk K.M. (2010). *Transformatsiia pisennoho folkloru lemkiivskykh pereselentsiv u Zakhidnii Ukraini (povoiennyi period): avtoref. dys. ... kand. mystetstvovnavstva*. [Transformation of Lemko song folklore in Western Ukraine (post-war period)]. Kyiv. 23 s. [in Ukrainian].